

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(5-ik közlemény.)

Walasth (3)

A *válik*, *választ* bizonyára finnugor eredetű szó, s első jelentése valami egy helyről más helyre való mozgás. A *még*- és *el*- ígekötő az ó-magyar nyelvben még nem volt annyira elterjedve, mint később; az ÓMS.-nak ezen a helyén ma nem azt mondanánk, hogy *választ*, hanem, hogy: *elválaszt*.

A magyar magánhangzókat képzésük helye szerint fölösztjük hátsókra (velaris, mélyhangú: *u, ú, o, ó, a, á, ă, ą*) és elülsőkre: (palatalis, magashangú: *i, í, ü, ű, ě, é, ȓ, ȓ, e, ę*); a hátsók képzésekor a nyelv a szájüregnek hátsóbb részében van, az elülsők képzésekor az elülsőbb részében. (Ha egymás után ezt ejtjük ki, hogy: *u-i-u-i-u-i* vagy *o-ě-o-ě-o-ě* vagy *a-e-a-e-a-e* — észrevehetjük, hogy a nyelvünk hol előrébb, hol hátrább ugrik.) Továbbá a szerint, hogy a nyelv a szájüregben följebb, vagy lejjebb áll a magánhangzó képzésekor, megkülönböztetünk fölsőfokú (fölső nyelvállással képzett: *u, ú, i, í, ü, ű*) magánhangzókat, középfokú (középső nyelvállással képzett: *o, ó, ě, é, ȓ, ȓ*) magánhangzókat, alsófokú (alsó nyelvállással képzett: *a, á, ă, ą, e, ę*) magánhangzókat. (Mondjuk egymásután *u-o-a, a-o-u, u-o-a, a-o-u* stb.) Végül a szerint, hogy ajakgömbölyítéssel képzettek-e, vagy nem, megkülönböztetünk ajkahangzókat (labialis: *u, ú, ü, ű, o, ó, ȓ, ȓ, a, á*) és nem-ajkahangzókat (illabialis: *i, í, ě, é, ă, ą, e, ę*). (Az *i* hang ejtése közben gömbölyítsük meg, csücsörítsük össze az ajkunkat: egyszeriben *ü* válik az *i*-ből, s így lesz az *ě*-ből *ȓ*, az *ă*-ból *a*.)

Magánhangzónk fölösztése	Hátulsó (velaris)		Elülső (palatalis)	
Fölsőfokú	<i>u, ú</i>		<i>i, í,</i>	<i>ü, ű,</i>
Középfokú	<i>o, ó</i>		<i>ě, é,</i>	<i>ȓ, ȓ,</i>
Alsófokú	<i>a, á,</i>	<i>ă, ą,</i>	<i>e, ę,</i>	
	Ajhangzó (labialis)	Nem-ajhangzó (illabialis)		Ajhangzó (labialis)

A magyarban nyelvjárásonként más-más hangzóilleszkedést figyelhetünk meg mind a mai, mind a régi nyelvben. A hangzó-illeszkedés abban van, hogy összetett vagy suffixumos szóban egyik hangzó hatására egy másik hangzó amahhoz teljesen vagy részben hasonló képzésűvé válik, vagy ha már az volt, az marad más helyzetben való társainak más hanggá változásakor is. Így a *fej-al-ból* lett a nyelvjárási *fejel* (vánkus, párna), a *bors-törő-ből* lett a nyelvjárási *böstörő*; ezekben az *a* hangzó az előző *e*-vel, az *o* hangzó a rákövetkező *ö*-vel teljesen azonossá lett. A régi *jóban* alakból *jóban* lett: itt az elülső, alsófokú *e*-ből hátulsó lett, mint az *ó*, de megmaradt az *ó*-hoz való illeszkedés után is alsófokúnak, ugyanis a *-ben*-ből lett *-ban* a hangzója épügy alsófokú, mint a *-ben* *e* hangzója. A *jóban* > *jóban*-féle illeszkedés tehát csak részleges. Némely nyelvjárásban az egykori *össz* alakból *össz* lett, tehát az illabialis középfokú *ē* a labialis középfokú *ō* hatására labializálódott s ezáltal az *ē*-ből az *ē*-nek fokban megfelelő labialis hangzó lett: *ö*. A régi *fülē* alakból *fülő* lett: itt is a végső illabialis *ē* az előző labialis *ū* hatására labialissá lett, bár megmaradt az *ö*-vé változással régi középfokúságában, nem vált felsőfokú labialissá vagyis *ü*-vé. Itt tehát labialis illeszkedés történt ugyan, de fokbeli nem. Vannak olyan nyelvjárások, melyekben azt mondják, mint a köznyelvben is: *apa*, *apja*, de nem úgy mondják, hogy: *apám*, hanem: *ápám*, mert az illabialis *á*-hoz az előtte lévő *a* illeszkedett annyiban, hogy megmaradt ugyan rövidnek, de illabialis hang, *á* lett belőle. Ez illabialis illeszkedés. Van olyan székely nyelvjárás is, melyben az *á*-nak nemcsak az előző, hanem az *á*-t követő *a*-ra is van illabializáló hatása: *há* már *áz* is...

Ma is van az északi csángóban *lova* helyett *lovo*, *szava*, *szova* helyett *szovo* — nyilván a többeli *o* hanghoz való illeszkedéssel lett *o* alakú az egyes harmadik személyrag; különben az északi csángó is nem azt mondja, hogy *faro*, hanem *-a* alakú személyraggal: *fara* és nem *harmatjo* > *harmattyó*, hanem *-ja* személyraggal *harmatja* > *harmattya*. Az *o* hang okozta fokbeli illeszkedéssel magyarázhatjuk meg tehát azt, hogy a *szó*, *szov*-személyragos alakjául ezt találjuk írva az ÓMS-ban: *fconuo* (ejtsd: *szovo*), bár *-ja* személyragot látunk ezeken az így írt alakokon: *hullothyá*, *olelothyá*. A *-val* ragnak köznyelvünkben nincsen *-vol* vagy *-ol* alakja, de az északi csángóban olyan szavakon, melyeknek tövében *o* hangzó van, megtaláljuk a *-val* ragnak fokbeli illeszkedéssel megmaradt *-vol* alakját: *vassal*, de *dologvol*. Az ÓMS-ban is: *fyrolmol*, *buol* (ejtsd: *sírolmol*, *búol*, értsd: 'siralommal', 'búval'), viszont az olyan szavakon, melyeknek tövében nincsen *o* hang, a *-val* alakja sem *-ol* már: *ualallal*, *halallal*, *kynaal*, *fyaal*. A *-nak* ragnak sincsen köznyelvünkben *-nok* alakja, de az északi csángóban és az ÓMS-ban megvan; é.

csángó: *vasnak*, de *dolognok*, ÓMS-beli: *viragnac*, de *iumhum-nok*, *fyneonnok*, *fyomnok*, *mogomnok*. Az északi csángóban *harmat* mellett *mogzot* van, az ÓMS-ban pedig írva van *fuhazat*-mellett *hullot*- és *olelot*-.

Az ÓMS. — mint a többi magyar írás is — nem különbözteti meg a labialis rövid *a* hangtól külön betűvel az esetleg meg-lévő illabialis *á* hangot. Ez az *á* hang nincs is meg köznyelvünkben. Azonban az *á* hangnak illabializáló hatása révén megvan az *á* hang a csángó nyelvjárásokhoz sokban hasonló székely nyelvjárásokban, s Wichmann csángó szótárában is az *áldomás*-nak föl van jegyezve *áldámász* alakja. (Wichmann: Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó- und hétfaluer Csángódia-lektes.) Ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy a másféle hangzó-illeszkedések mellett megvolt az ÓMS-ban az *á-a* v. *-o* > *á-á* és *a-* v. *-o-á* > *á-á* illabialis illeszkedés is. Valószínű, hogy az az *á* hangot előző vagy követő hang, melyet az ÓMS. *a* betűvel jelöl, az OMS. nyelvében illabialis illeszkedéssel keletkezett vagy megmaradt illabialis rövid *á* hangnak hangzott: *válászt*, *úrúd*, *járúd*, *világú*, *virágnák*, *virágú*, *fuhászátum*, *hátúl*, *vátállúl*, *kínzússál*, *hálállúl*. Aminthogy ma is *á*-val ejtik az ilyen szavakat sokfelé a székelységben.

Föltűnő, hogy az ÓMS-ban *á* hang mellett soha nincsen *o* hang: *á* hang után nincsen *-ot* főnévképző (*fuhazatum*), *-ol* esz-közhatározó rag (*ualallal*, *halallal*, *kynaal*, *fyaal*), *-o* harmadik személyrag (*uilağa*, *uirağa*), *-oszt* műveltető képző (*Walafth*), *-od* mozzanatos képző (*farad*), *á* előtt nincsen *-ot* szenvedő képző (*kynzassal*), nincsen *hol-* és *vol-* ígető (*halal*, *halallal*, *ualal-lal*, bár *hol* a ,hal' (sterben) és *volek* a ,valék'). Ez mind az *á*-nak a tőle csak egy fokkal magasabb *o*-ra is tett olyan erős hasonító hatását mutatja, hogy valószínű, hogy az ÓMS. nyelvében az *á* nem vele csupán azonfokúvá, vagyis nem *a*-vá tette a szomszéd *o* hangot, hanem vele azonfokú illabialis sá, vagyis *á* hanggá. Az *á*-nál az *u* nem egy, hanem két fokkal magasabb, ezért azt már az *á* nem tudta úgy magához hasonítani, mint az *o*-t: *vylagumtul*, *fuhazatum*, *uulmun*, stb.

vylagumtul

Egykorú kiejtése: *világumtúl*, ebből lett *világomtúl*, *világomtól*.

Természeti jelenség történetét kifejező ige tőalakban egy-szersmind ama természeti jelenség nevéül is szolgál mint főnév gyakran a finnugor nyelvekben. A finn *tülē* (tuule-) ~ *votty*. *tol-* ~ *zürj*. *tül-* azt is jelenti, hogy: ,fúj a szél', azt is, hogy: ,szél'; a *eseremisiz lum-* azt is jelenti, hogy: ,havaz', azt is, hogy: ,hó'; a *vogul szol-* azt is jelenti, hogy: ,dér lép', azt is, hogy: ,dér'; a

zürj. *zër* ~ votty. *zor-*, a vogul *rákw-* azt is jelenti, hogy: 'esik az eső', azt is, hogy: 'eső', 'Regen'; a magyar *fagy* azt is jelenti, hogy: 'frieren', azt is, hogy: 'Frost'; a magyar tájnyelvi *es*, *és* azt is jelenti, hogy: 'regnen', azt is, hogy: 'Regen'. A *csillag-ni* igeének volt *csillag-ni* változata is, ez pedig azonos a mi *csillag* főnevünkkel. A *villag-ni* volt *villag-ni*, *világ-ni* változata: evvel azonos a *világ* főnév, melynek eredeti jelentése: 'világosság', 'lux'. (Vö. Gombocz: UJB. B. X., H. 1—2. Über die Haupttypen der ung. Verbalformen; Mészöly: Szegedi Füzetek III: 87—143. A *láp* szó eredete és rokonsága; Mészöly: Nép és Nyelv I: 2—10. Az *esküszik* szó eredete; Mészöly: Nép és Nyelv I: 225—236. A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hinár* szónak eredete.)

A *villog* ~ *villag* -g képzője előhangzójának hátulsó hangrendű volta (-og, -ag) mutatja, hogy a *vil-* ígető *i* hangja helyén eredetileg hátulsó magánhangzó volt. Valóban, a 'fényleni', 'világítani' jelentésű magyar *vil-* ígetőnek a rokon nyelvekben hasonló jelentésű hátulsó hangrendű ígetőnek felelnek meg: vog. *woly-* ~ oszty. *voly-* ~ zürj. *voly-* ~ votty. *vály-* ~ cser. *wál-*, *wol-* ~ mordv. *vál-* ~ finn *vil(kku-)*. Ebből a töből való a finn *válkëä* (valkea) 'fehér, világos' és a lapp *vélkát* 'fehér' szó is.

Az ÓMS-ban e helyen a *világ* jelentése: 'lux'. János Evangéliuma szerint (VIII: 12, IX: 5) Jézus: 'lux mundi' azaz a 'világnak világossága'. Ez a gondolat van a Planctusnak e sorában: Orbat orbem radio... A magyar vers *világ* szava bibliásabb kifejezés, mint a *radius* szó; s hogy Mária „világom”-nak mondja Jézust, ebben több a közvetlenség, melegség, szeretet, fájdalom, mint a 'lux mundi'-nak megfelelő, később következő „világ(nak) világa” megnevezésben.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.